

IN MEMORIAM

SORIN M. RĂDULESCU*

ABSTRACT

In his introductory text, the author, who was Ștefania Cristescu-Golopenția's student at the beginning of the 1960s, evokes her personality and her scientific contribution, while reminiscing about special moments from the period when Șt. C.-G. was both his teacher and his class supervisor, in charge of the courses of study for him and his classmates.

Keywords: professional development, scientific career, spiritual life of a village, ritual, professor–student relationship.

Dedicăm această secțiune specială a revistei noastre Ștefaniei Cristescu-Golopenția (12 februarie 1908–29 martie 1978), etnolog și filolog de renume, una dintre „monografistele” de frunte ale Școlii Sociologice de la București, care a

* Institutul de Sociologie al Academiei Române, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, Romania; e-mail: mihai46@clicknet.ro.

participat constant la campanile monografice (de la Drăguș, Runcu, Șanț și Cornova, numeroase sate din Valea Oltului) din perioada 1929–1945, și, nu în ultimul rând, una dintre personalitățile exemplare ale învățământului românesc.

În mod special, menționez separat calitatea de parteneră de viață a marelui sociolog român Anton Golopenția, deoarece Ștefania Cristescu-Golopenția s-a impus, ea însăși, prin propria-i activitate și operă, în etnologia, sociologia și literatura românească. Stau mărturie în acest sens, lucrări remarcabile, precum: *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș* (Făgăraș), 1940; *Credințe și rituri magice*, București, 1944; *Descânțele din Cornova-Basarabia* (volum apărut postum, în 1984), *Sporul vieții. Jurnal, studii și corespondență*, București, Paideia, 2007, precum și multe altele, printre care articole și studii, comunicări științifice, însemnări, creații literare etc. Multe dintre ele au fost editate postum sub îngrijirea de excepție a doamnei Sanda Golopenția, ilustra descendentă a lui Anton Golopenția și Ștefania Golopenția, care, la rândul ei, este un nume de referință în mai multe domenii multi și interdisciplinare, printre care lingvistică structurală, sintaxă transformațională, antropologie, folcloristică, literatură ș.a.

Licențiată (în anul 1930) cu înalte calificative academice precum *Magna cum laude* (în filosofie) și *Cum laude* (în filologia modernă) și bursieră (în 1932) a statului francez pentru aprofundarea cunoștințelor, deja acumulate, în domeniul lingvisticii, etnografiei și sociologiei, Ștefania Cristescu și-a construit, progresiv, cu multă trudă, dar și cu multă înzestrare, o carieră științifică exemplară, în cursul căreia a elaborat lucrări de referință în bibliografia română de specialitate și a devenit, ea însăși, un model de urmat pentru tinerii pe care i-a îndrumat în calitate de excelentă profesoară.

Un rol important în formarea profesională a tinerei Ștefania Cristescu l-au avut personalități științifice de excepție ale timpului, printre care: Ovid Densusianu și Dimitrie Gusti (în România) și C. Bouglé, Marcel Cohen, J. Vendryès, A. Meillet, Marcel Mauss ș.a. (în Franța, la Sorbona, la École Pratique des Hautes Études și Collège de France). Influența pe care au exercitat-o toți aceștia asupra conturării profilului profesional al aceleia care avea să devină vocea cea mai autorizată în domeniul studierii practicilor magice din satul românesc interbelic s-a concretizat în orientarea, cu precădere, a Ștefaniei Cristescu asupra „manifestărilor spirituale” – una dintre cele două dimensiuni esențiale ale voinței sociale, ca „*realitate ultimă a întregii vieți sociale*”, prezente în paradigma teoretică a profesorului D. Gusti.

În acest scop, Ștefania Cristescu a utilizat, cu multă pricepere, zestrea intelectuală acumulată în perioada anilor de facultate și în timpul bursei de studii de la Paris, îmbinând, în mod interdisciplinar, cunoștințele de lingvistică, dialectologie și folcloristică cu datele antropologice și sociologice, pentru a edifica o concepție aparte asupra spiritualității lumii satului, care de abia recent a început să fie identificată și cercetată.

Dimitrie Gusti afirmase cândva că „*cea mai înaltă datorie etică a cuiva este să devină o personalitate*”. Acest imperativ a călăuzit, ca o *idée maîtresse*, întreaga viață și ansamblul operei aceleia care a scrutat cu îndelungă răbdare și scupuloasă minuțiozitate credințele și riturile domestice specifice țăranimii românești, acordând o atenție specială practicilor magice ale descântatului.

Prin această abordare inedită, analiza vieții spirituale a satului, care a fost, printre altele, o preocupare constantă și un obiectiv de seamă al Școlii monografice, a căpătat noi valențe euristice. Astfel, în viziunea Ștefaniei Cristescu, spiritualitatea nu mai trebuie privită ca o manifestare „constitutivă” aparte, ci ca o dimensiune corelativă, complementară, a cărei analiză nu poate fi separată de evaluarea ansamblului manifestărilor economice. În această concepție inedită, care reînnoiește paradigma orientativă a cercetării monografice, spiritualitatea este, de fapt, o spiritualitate „domestică”, centrată, în întregime, pe componentele gospodăriei țăranesti: membrii familiei, locuință, curte, vite, pământ, roadele muncii etc. Riturile domestice devin, astfel, o parte integrantă atât a funcționării adecvate a gospodăriei, cât și a bunăstării ei, prin eliminarea elementelor intruzive, care le-ar putea afecta și maximalizarea beneficiilor aduse familiei. Pe de altă parte, ritualitatea magică este, ea însăși, un element care asigură comunicarea spirituală a întregului sat și întărirea forței sale coezive. Iar în continuarea acestei idei, Ștefania Cristescu adaugă interpretarea, absolut originală, a relației dintre spiritualitatea magico-domestică și spiritualitatea *regională*, pornind de la riturile care asigură funcționalitatea și prosperitatea gospodăriei, pe de o parte, și unitatea spirituală a întregii entități regionale, pe de altă parte, facilitată de intercomunicarea economică și spirituală zonală.

Toate acestea sunt evidențiate, în mod analitic și amănunțit, în interpretările reunite sub titlul de *Studii*, semnate de autori de prestigiu din lumea științifică de la nivel național și internațional, consemnate în paginile acestei rubrici a revistei noastre.

Ca o recunoaștere a contribuției originale aduse de autoare în studiul spiritualității magico-domestice, prezentată pe larg în lucrarea *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș* (Făgăraș), publicată în anul 1940, Academia Română i-a acordat, un an mai târziu, prestigiosul premiu Vernescu.

Un punct luminos și, în același timp, un factor stimulator în viața personală și profesională a Ștefaniei Cristescu a fost întâlnirea „de suflet” cu Anton Golopenția, la rândul lui una dintre cele mai înzestrate personalități ale sociologiei românești și despre care colegul său mai vârstnic Henri H. Stahl, îndeobște mai puțin darnic în ceea ce privește laudele, spunea că a fost „*cel mai dotat sociolog din câți au luat parte la campaniile noastre monografice (...), sinteză a mai multora dintre noi: filozof tot atât cât Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atât cât Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atât de abil ca și Octavian Neamțu*”. Într-un registru similar, dar în alt context, Zoltán Rostas observa că Anton Golopenția a fost un „ferment” activ al generației sale, fiind, cu alte cuvinte, un factor catalizator al energiilor puse în slujba idealurilor Școlii Sociologice de la București.

Schimbul epistolar dintre Anton Golopenția și Ștefania Cristescu, atât înainte de căsătorie, cât și după căsătorie (1939) și care constituie substanța tematică a volumului II al *Rapsodiei epistolare* (București, Editura Enciclopedică, 2010), demonstrează, cu prisosință, ideea „sufletului pereche” concretizată prin iubire și, în egală măsură, într-o prietenie profundă, intensă între parteneri, prețuire și respect reciproc, viziune comună asupra vieții, la fel ca și participarea la un proiect comun. Adică tot atâtea sentimente, impulsuri, raționalizări și idei care au reunit destinele celor doi. Toate acestea sunt evidențiate cu multă pătrundere și sensibilitate de către profesorul Mihail M. Cernea, în sumarul, dar sugestivul său eseu dedicat relației dintre prietenia și iubirea celor doi, pe de o parte, și sociologia ca pasiune a ambilor, pe de altă parte.

Un capitol aparte din viața Ștefaniei Cristescu-Golopenția l-a reprezentat cariera de profesoară de limba și literatura română, mai întâi la Gimnaziul de fete din Caransebeș (1936–1938), apoi, începând din anul 1940, la diverse licee din Capitală. Cei care i-au fost elevi, între care mă număr și eu, pot depune mărturie asupra calităților excepționale de dascăl ale aceleia care a reușit să le stimuleze interesul asupra plăcerii lecturii și să le ofere primele îndrumări în ceea ce privește vorbirea corectă din punct de vedere gramatical. Unii dintre ei au și făcut-o, iar prinusul lor de recunoștință este prezent chiar în paginile care urmează, în secțiunea *Mărturii*.

La începutul anului 1950, Anton Golopenția a fost arestat, iar un an mai târziu a murit în închisoare, în circumstanțe încă neelucidate, dar ușor de presupus. La fel ca și în cazul altor intelectuali de seamă ai generației sale, destinul său tragic s-a răsfrânt direct asupra familiei sale, asupra celor doi copii minori, Sanda și Dan Golopenția, și a marcat profund existența aceleia căreia i-a fost soție și parteneră de idei.

După moartea tragică a soțului ei, Ștefania Golopenția a fost nevoită să-și asume singură sarcina creșterii și educației copiilor săi, să se confrunte cu nenumărate suferințe, să îndure o serie de umilințe nedrepte, fiind, de exemplu, retrogradată și obligată să predea la diverse școli elementare, prea puțin potrivite cu nivelul ei științific de instrucție și pregătire profesională. A avut însă tăria să-și poarte crucea până la capăt și să lupte, cu justificată îndreptățire, pentru reabilitarea soțului său și pentru recunoașterea contribuțiilor științifice ale acestuia, abandonându-și, de fapt, propriile proiecte.

Dacă timpul ar fi avut răbdare, iar destinul nu ar fi fost atât de nemilos, Ștefania Cristescu-Golopenția ne-ar fi dăruit și alte contribuții științifice și literare, lucrări proiectate dar care nu au mai putut fi realizate. Pentru că destinul ei s-a frânt, în mod brusc, brutal, la începutul anului 1978.

*

Întâlnirea mea cu doamna Ștefania Golopenția a avut loc demult, în urmă cu mai mult de cinci decenii, atunci când eram elev la Școala elementară nr. 150, Sfântul Elefterie, pe care am frecventat-o între anii 1957–1960.

Vechea clădire a școlii, unde am învățat împreună cu colegii mei se afla chiar *vis-à-vis* de Biserica Sfântul Elefterie „Vechi”, zidită în anul 1744, în timpul domniei lui Mihail Racoviță, de către mitropolitul Neofit. Școala însăși avea o istorie îndelungată, fiind înființată încă din anul 1861 și a funcționat, aproape în exclusivitate, ca așezământ destinat învățaturii pentru fete. După reforma învățământului din anul 1955 a devenit Școala de Fete nr. 150, iar ulterior s-a numit Școala mixtă nr. 150.

În mod evident, atunci când eram elev, nu cunoșteam asemenea amănunte, pe care le notez aici pentru a evidenția faptul că, deși o școală „mică” din punct de vedere al suprafeței și numărului de elevi, avea deja o lungă tradiție în învățământul românesc. Și încă un detaliu care clarifică și mai bine contextul în care am cunoscut-o personal pe doamna Ștefania Cristescu Golopenția: Școala nr. 150 era plasată în cartierul Cotroceni, una dintre cele mai selecte zone ale Capitalei, în care au locuit, în cursul timpului, numeroase personalități ale vieții politice, științifice și culturale. Printre acestea – așa cum aveam să aflu mai târziu – se numărau și două dintre cele mai reprezentative personalități ale sociologiei românești: Anton Golopenția (domiciliat pe strada dr. Lister, nr. 7) și Traian Herseni (care a locuit pe strada Dr. I. Radovici, nr. 11). Eu însumi m-am născut pe strada dr. Lister, la numărul 61, în casa care a aparținut tatălui meu și din care am fost evacuați ca urmare de decretului de naționalizare din anul 1950. Am fost mutați într-o altă locuință naționalizată din același cartier, *vis-à-vis* de Facultatea de Medicină.

De aceea, atunci când s-a pus problema la ce școală să fiu înscris după absolvirea, la Școala Elementară din Calea Plevnei, a primelor patru clase elementare, părinții mei s-au gândit imediat la Școala mixtă nr. 150. Era pentru prima dată când frecventam o școală unde învățau, laolaltă, băieți și fete.

În clasa a cincea și a șasea am avut profesori foarte buni, dar, dintre toți, s-a detașat profesoara noastră de limba română, Domnișoara Velescu, evocată mai jos și de foștii mei colegi. În clasa a VII-a, în locul trei Velescu care se pensionase, a venit, la clasa noastră, atât în calitate de profesoară de limba română, cât și de dirigintă, doamna Ștefania Golopenția, căreia îi port o amintire de neuitat.

Mi-o amintesc și astăzi: o persoană mică de statură, oarecum bondoacă, cu părul argintiu, albit înainte de vreme, dat pe spate, a cărei ochi păreau că te sfredelesc și te pătrund ghicindu-ți gândurile. Mi s-a părut, la început, că este o persoană severă, care nu iartă ușor greșelile elevilor săi, mai ales că atunci când se supăra, ochii aproape îi scăpărau, iar vorbele ei ne sfichiuiiau ca loviturile de cravașă. Sanda Orghidan mi-a amintit, recent, una din expresiile dure cu care ne sancționa diriginta noastră atunci când o aduceam la exasperare și în care ne asemuia, mai ales pe băieți, cu făpturile din lumea acelor care nu cuvântă.

M-am convins însă, în mod treptat, că severitatea doamnei Golopenția nu era decât o exigență sporită, întărită de rigoarea „indulgentă” cu care își trata misiunea de dascăl. Această severitate era contrabalansată, de altfel, de un acut simț al umorului: atunci când râdea, o făcea într-un mod reconfortant și tonic, greu de uitat. Atunci i se lumina întreaga față. Din păcate, nu râdea foarte des. Se putea simți, o simțeam chiar și noi, elevii dânzei, care nu aveam deloc experiență de viață, că poartă cu ea o suferință ascunsă, nedeslușită, nelămurită pentru noi sau pentru alții. Niciunul dintre noi (și presupun că nici alte persoane, exceptându-i doar pe cei apropiați) nu știa nimic despre drama personală cu care era nevoită să se confrunte și pe care o ascundea cu multă decență și demnitate.

Exceptând această suferință tragică, pe care o simțeam, dar căreia nu-i puteam explica rosturile, îmi vine acum în memorie toleranța îngăduitoare, acompaniată de o veritabilă ironie binevoitoare cu care trata, uneori, pozele noastre. Cel puțin în ceea ce mă privește, un episod este de neuitat. Făceam multe prostii pe atunci și, ca orice copil, încercam să-mi raționalizez comportamentul, să mă justific întrucâtva, să dau vina pe împrejurări sau pe alții. Am recurs la asemenea strategie „raționalizatoare” și cu ocazia unei muștruluieli pe care mi-a aplicat-o diriginta noastră, doamna Ștefania Golopenția. După ce mi-a ascultat, cu multă răbdare, justificările, doamna a conchis cu o fină ironie pe care de abia astăzi mi-o explic: „Știi ceva, Rădulescule! Păreerea mea este că ar trebui să te faci avocat!”

Nu am devenit avocat, ci sociolog, așa cum nu s-ar fi așteptat, poate! Și, din câte știu, singurul dintre elevii dânzei de la Școala nr. 150.

Cu o altă ocazie, țin minte de parcă s-ar fi petrecut ieri, am spart cu mingea un geam la vecinii de alături ai școlii, iar aceștia s-au adresat doamnei diriginte Golopenția, care, înainte să-mi adreseze vreo muștrare, m-a somat să vin cu unul dintre părinți la școală. I-am spus tatălui meu despre ce este vorba, iar acesta, împreună cu mine, ne-am prezentat în fața doamnei, eu spășit, așa cum se cuvinea, iar tata cu neliniștea părintelui care nu știe la ce să se aștepte de la o asemenea convocare. Doamna Golopenția i-a spus despre ce era vorba, iar tata, nu știu din ce motiv, i-a replicat în limba franceză ceva de genul: „*E încă un copil, nu știe ce face*”. Parcă însuflețită de o asemenea replică, doamna Golopenția a început să poarte un lung dialog, într-o franceză impecabilă, cu tatăl meu (el însuși, fost bursier la Bruxelles), din care nu am înțeles aproape nimic. Decât că fapta de care mă făcusem vinovat fusese „prescrisă”, adică uitată de amândoi. Îmi amintesc că, multă vreme după acea convorbire, tatăl meu a avut numai cuvinte de laudă la adresa dirigintei mele și m-a îndemnat să evit s-o mai supăr. Aflase, în plus, de la cunoștințe, ce pregătire profesională de excepție avea doamna profesoară Golopenția, cu mult peste cea a unei profesoare de gimnaziu. La rândul ei, poate mi s-a părut numai, doamna Golopenția m-a tratat cu mai multă îngăduință și mi-a acordat mai multă atenție decât înainte.

Într-o altă împrejurare, din nou, diriginta mea l-a convocat pe tatăl meu la școală, de data aceasta pentru a-l întreba dacă este de acord cu alegerea mea de a frecventa cursuri de călărie la fostul hipodrom, de pe Cheiul Dâmbovița. Auzise despre opțiunea mea și-i era teamă că mi s-ar fi putut întâmpla ceva, să-mi rup, de exemplu, o mână sau un picior.

S-ar putea ca tot ceea ce povestesc aici să fie ne semnificativ pentru alții, sunt amintiri intime, neinteresante, poate, dar nu și pentru mine, care de abia acum, după atâtea zeci de ani, am înțeles ce a însemnat, cu adevărat, faptul de a fi avut-o dirigintă și profesoară pe doamna Ștefania Golopenția, grija ce ne-o purta tuturor și, nu în ultimul rând, excelența ei pregătire profesională în domeniul limbii, literaturii și gramaticii române. Era, de altfel, dacă nu cumva mă înșel, printre profesorii școlii, unica autoare de manuale didactice.

De la dânsa am învățat să scriu și să mă exprim în mod corect și lesnicios, să evit expresiile stufoase sau pompoase și să folosesc, în mod adecvat, concordanța timpurilor și verbele, de exemplu, să știu când să folosesc perfectul simplu sau mai mult ca perfectul. Așa cum au observat, cu îndreptățire, dar și cu talent literar, în evocările lor, foștii mei colegi, Sanda Orghidan și Dorin Stihî, care, în trecut fie spus, au fost și premianții clasei la care doamna Golopenția ne-a fost dirigintă și profesoară, absolut toți elevii din clasă au intrat la liceu, un rol însemnat avându-l pregătirea noastră fără cusur în ceea ce privește literatura și limba română, sub atenta îndrumare a doamnei.

M-am despărțit de Școala nr. 150 și de doamna Golopenția, odată cu absolvirea claselor gimnaziale și admiterea la liceu.

Am revăzut-o mai târziu, prin anul 1973 sau 1974, chiar pe strada Dr. Lister și m-a recunoscut imediat. A rămas, îmi amintesc, uimită, nu se aștepta ca fostul ei elev să ajungă sociolog, dar s-a și bucurat mult pentru faptul că mi-am ales această profesie. Mi-a spus, între altele, că face demersuri pentru a edita lucrările soțului său, menționându-mi nume care îmi erau cunoscute, precum Miron Constantinescu, Ștefan Costea, Henri Stahl etc.

Ne-am întâlnit încă o dată și pentru ultima oară, la o lună sau două după cutremurul din 1977, de asemenea, tot pe strada Dr. Lister, chiar în fața curții unde își avea locuința. Părea și chiar era mai îmbătrânită decât înainte, se putea ghici că se confruntă, în continuare, cu probleme de viață, amplificate de o sănătate tot mai fragilă. Era, însă, după câte îmi amintesc, optimistă și încrezătoare că va reuși să editeze, în fine opera ilustrului său soț.

Au trecut ani de atunci și îmi pare acum extrem de rău că nu am folosit ocazia să-i mulțumesc pentru TOT. Pentru ceea ce a făcut și a însemnat pentru noi, pentru răbdarea de care a dat dovadă față de noi, dar și pentru demnitatea cu care a știut să-și ascundă suferința. O fac de abia acum, cu gândul la aspectele tragice care au marcat existența ȘTEFANIEI GOLOPENȚIA, a lui ANTON GOLOPENȚIA și a altor intelectuali de excepție dintr-o generație sacrificată.

Asa cum observa, cu sensibilă pătrundere, Nicolae Iorga, *„în viață, în simțire, în scris, în gând, când te uiți bine, rămâne mai ales ce ai dat altora, ce ai lăsat de la tine, ce ai jertfit”*.

La fel ca și ilustrul său soț Anton Golopenția, Ștefania Cristescu-Golopenția ne-a oferit un exemplu pilduitor pentru ceea ce înseamnă o viață și o creație exemplare, care ilustrează, în modul cel mai grăitor cu putință, că generozitatea și jertfa de sine sunt veritabilele puncte de referință ale unei existențe care durează peste timp.

